

Marta NADOLNA-TŁUCZYKONT

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej

Cenzura wobec Zofii Kossak. Walka z myślą niepodległą w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

Zofia Kossak powróciła do Polski 21 lutego 1957 roku. Przybyła razem z mężem na pokładzie „Królowej Wilhelminy”, samolotu holenderskich linii lotniczych, a jej powrót był ważnym wydarzeniem. Mimo że chciała uniknąć oficjalnych powitań, na lotnisko przybyła spora grupa osób. Nagrano od razu wywiad dla radia. W tle było słychać lądujące i startujące samoloty. Wzruszona pisarka mówiła o swojej radości, zaskoczeniu obecnością tylu osób, o swojej pracy i służbie. Na koniec pozdrowiła wszystkich „tysiącletnim polskim pozdrowieniem: Niech będzie pozdrowiony Jezus Chrystus”, ale to zdanie nie dotarło do słuchaczy. Zostało wycięte przez cenzurę.

Joanna Jurgała-Jureczka¹

Niezwykła biografia Zofii Kossak-Szczuckiej, która część swej twórczości kierowała również do dzieci i młodzieży, została już dość dokładnie opisana przez badaczy². Stąd wiemy, że autorka *Kacperka góreckiego skrzata* miała trudne, ale i niezwykle życie. Wielokrotnie traciła i odzyskiwała dom rodzinny, przeżyła bolszewicką rewolucję, drugą wojnę światową oraz pobyt w obozie koncentracyjnym. Lata powojenne także nie były

¹ J. Jurgała-Jureczka, *Zofia Kossak. Opowieść biograficzna*, Warszawa 2014, s. 236.

² O Zofii Kossak pisało wielu badaczy: Krystyna Heska-Kwaśniewicz (np. *Przed czym chciano ochronić młodego czytelnika w PRL-u, czyli o czystkach w bibliotekach szkolnych lat 1949-1953*, [w:] K. Heska-Kwaśniewicz, I. Socha (red.), *Młody czytelnik w świetle książki, biblioteki i informacji*, Katowice 1996, s. 73-80), Joanna Jurgała-Jureczka (np. *Zofia Kossak. Opowieść biograficzna*, Warszawa 2014), Mirosława Pałaszewska (np. *Zofia Kossak*, Warszawa 1990), Barbara Pytlos („*Córa Sienkiewicza*” czy „*Alicja w krainie czarów*”. Z dziejów recepcji twórczości Zofii Kossak, Katowice 2002).

łatwiejsze, ponieważ przyniosły pisarce przymusowy, dwunastoletni pobyt na obczyźnie (Szwecja, Anglia), a po powrocie do kraju walkę z cenzurą. Zatem nie było mowy o upragnionej wolności, która miała dać jej możliwość spokojnego życia i realizacji pasji twórczych. Jednocześnie trzeba dodać, że wyjazd był dla Kossak-Szczuckiej karą za katolicki światopogląd, związki z AK, wojenną konspirację i współtworzenie Żegoty (Rady Pomocy Żydom). „Wyproszono wtedy z kraju”³ osobę niewygodną, która w swej prozie dotykała problemów antysowieckich, a akcja wielu jej utworów rozgrywała się na Kresach Wschodnich. Środowisko emigracyjne również nie przyjęło pisarki przychylnie, podejrzewając ją niesłusznie o współpracę z Bolesławem Bierutem, w związku z czym nie czuła się za granicą dobrze. Jednak wierzyła w możliwość powrotu do Polski, tęskniła za ojczyzną i rodakami, szczególnie zaś za bliskimi sercu terenami Śląska Cieszyńskiego i Górkami Wielkimi, które pokochała podczas pierwszych odwiedzin rodziców w ich nowym, wydzierżawionym góreckim majątku (1922 rok)⁴.

W okresie powojennym (1949-1957⁵) możemy mówić o braku utworów Kossak-Szczuckiej na oficjalnym rynku wydawniczym, ponieważ wszystkie jej dzieła usuwano z bibliotek i spisów lektur szkolnych. *Dowiedziałam się, że uznano mnie w kraju za „cywilnie umarłą”, a moje książki zostały wycofane z obiegu. Tym samym zamknięto mi drogę powrotu*⁶ – powiedziała.

Warto przypomnieć, że pierwsze lata po zakończeniu działań wojennych w Polsce były czasem tzw. czystek ideologicznych, które objęły biblioteki szkolne i publiczne całego kraju. Wycofywano z nich książki „groźne” dla władzy ludowej, a więc utwory związane z Józefem Piłsudskim, legionami, polskim harcerstwem, pozycje religijne, antybolszewickie, opo-

³ M. Stępień, *Wyproszona z kraju. O Zofii Kossak-Szczuckiej*, „Zdanie” 2004, nr 1/2, s. 71. Autor niniejszego artykułu przyjął sformułowanie „wyproszona z kraju” za Anną Szatkowską, która posłużyła się nim w swej książce wspomnieniowej *Był dom*, Kraków 2006.

⁴ Zofia Kossak-Szczucka zamieszkała w Górkach Wielkich (miejscowość mieszcząca się na Śląsku Cieszyńskim, koło Skoczowa) w 1923 roku w majątku swych rodziców: matki – Anny z Kisielnickich Kossakowej i ojca – Tadeusza Kossaka. Po wybuchu drugiej wojny światowej zmuszona była opuścić dworek. Powróciła do Górek Wielkich dopiero w 1957, niestety zastała tam tylko ruiny dawnego domu. W późniejszym okresie zamieszkała w chatce ogrodnika, mieszczącej się niedaleko zniszczonego dworu. To właśnie w Górkach Wielkich powstała większość utworów Zofii Kossak skierowanych do młodzieży, takich jak: *Bursztyny*, *Gród nad jeziorem*, *Kłopoty Kacperka góreckiego skrzata*, *Puszkarcz Orbano*, *Topsy i Lupus*, *Warna*.

⁵ Wcześniej pojawiło się kilka wznowień jej utworów (*Bez oręza*, *Krzyżowcy*, *Legnickie pole* – 1948, Wydawnictwo Pallottinum; *Gród nad jeziorem*, *Puszkarcz Orbano* i *Warna* – 1946-1947 „Czytelnik”).

⁶ M. Stępień, dz. cyt., s. 74.

wiadające o Kresach Wschodnich, nasycone niewłaściwymi emocjami czy na przykład humorem. Z księgozbiorów usuwano dzieła najbardziej poczytnych pisarzy z okresu dwudziestolecia międzywojennego (np. Kornela Makuszyńskiego, Ferdynanda Antoniego Ossendowskiego, Bronisławy Ostrowskiej, Heleny Zakrzewskiej, Stefana Themersona), posiłkując się tworzonymi listami utworów „zakazanych”.

Z pisarzy, na których nazwisko istniał specjalny zapis, największymi restrykcjami objęto pisarkę niezwykle na Śląsku popularną: Zofię Kossak, autorkę obiegowego określenia Śląska jako „Nieznanego kraju”, (...), twórczynię wielu pięknych książek o Śląsku i wielu wybitnych utworów dla młodzieży (w tym także o tematyce harcerskiej). Książki Zofii Kossak niszczone z niezwykłą zaciętością, a znajdowały się we wszystkich bibliotekach szkolnych (...) – pisała Krystyna Heska-Kwaśniewicz⁷.

Niektóre z nich skazywano na przemiał, a więc całkowite zniszczenie. Represje nie ominęły także wydawnictw.

Powrót do ojczyzny umożliwił Kossak-Szczuckiej Instytut Wydawniczy „Pax”, który zaproponował wznawianie jej powieści, pod warunkiem wyłączności na ich publikowanie. W okresie międzywojennym była jedną z najpoczytniejszych autorek, zatem można przyjąć, że oficyną powodowały względy głównie merkantylne. Jednocześnie sama pisarka uzasadniła swój przyjazd następująco:

Jestem żołnierzem zwolnionym ze służby, którego na nowo wołają na front. To nie rząd ma dla mnie względy. Sądzę, że komuniści woleliby, abym nie wracała. To społeczeństwo katolickie korzystając z odwilży napiera na władze. Co odpowiem na te wezwania? Że się boję? Nie boję się. Bóg tak chce⁸.

Joanna Jurgala-Jureczka w opowieści biograficznej o autorce *Puszarza Orbano* ustaliła, że działacze PAX-u, chcąc zapewne należycie nagłośnić i upublicznić swoje niewątpliwe dokonanie, jakim było nakłonienie znanej emigrantki do powrotu, a także wydanie jej książek, organizowali z zapalem i rozmachem osobliwą peregrynację państwa Szatkowskich w Polsce⁹. Pisarka jeździła więc po całym kraju z odczytami, prelekcjami, wykładami, by na nowo zbliżyć się do swych czytelników.

⁷ K. Heska-Kwaśniewicz, dz. cyt., s. 78-79.

⁸ M. Pałaszewska, dz. cyt., s. 233.

⁹ J. Jurgala-Jureczka, dz. cyt., s. 238-239.

Wspomniane podróże odbywały się jednak pod nadzorem Urzędu Bezpieczeństwa.

Droga do publikowania dzieł Kossak-Szczuckiej w PRL nie była prosta, bo o druk niektórych utworów pisarka musiała toczyć ostre spory. Jak wielu twórców w tamtym czasie wiele razy pertraktowała z cenzurą. Z tych też powodów nie wydała wówczas opowiadania *Zmartwychwstał prawdziwie*, w którym można się dopatrzeć odwołań do minionych wydarzeń na Kresach Wschodnich. Jurgala-Jureczka pisała także o braku zgody na wystawianie przedstawienia *Gość oczekiwany* w kilku miejscach Polski. Dodatkowo Wydział Kultury w Katowicach skonfiskował egzemplarz utworu¹⁰.

W 1959 roku nakładem Wydawnictwa „Iskry”, w liczbie 20 tysięcy egzemplarzy, z ilustracjami Janusza Grabińskiego, ukazała się atrakcyjna opowieść dla dzieci o psach – Topsy i Lupusie, będąca historią przyjaźni młodych ludzi ze zwierzętami, opierająca się na elementach podróży, przygody i zabawy. Pierwszą edycję książki opublikowało w 1931 roku Wydawnictwo Polskie R. Wegnera w Poznaniu, a zilustrował ją Józef Ożmina. Chwilowa odwilż pomogła w ponownym wydaniu tego utworu, jednak nie bez poważnych ustępstw ze strony pisarki. Znawczyni zagadnienia, Heska-Kwaśniewicz, w artykule *Topsego i Lupusa przygody z cenzurą* opisuje, jak głęboki był to poziom ingerencji:

W nowej rzeczywistości politycznej pisarka musiała skrócić trasę podróży swych bohaterów i akcję zakończyć w Przemyślu, a także usunąć wszystkie akcenty antysowieckie. I to było zupełnie oczywiste. W zbiorach Muzeum Zofii Kossak w Górkach Wielkich zachował się jednak dokument świadczący, iż Główny Urząd Kontroli Publikacji, Prasy i Widowisk zamierzał jeszcze głębiej ingerować w wymowę ideową powieści i nakłonić pisarkę do usunięcia treści świadczących o jej katolickim światopoglądzie¹¹.

Badaczka, po analizie korespondencji Barbary Olszańskiej (redaktorki wydawnictwa), kierowanej do Kossak-Szczuckiej 29 listopada 1958 roku, pisze o nieugiętej, szlachetnej i godnej szacunku postawie autorki *Pożogi*, która nie pozwoliła wpłynąć na końcowy kształt swego dzieła. W przywoływanym liście tłumaczyła, że niezrozumiałe są niektóre uwagi; nie wiedziała, dlaczego Michalina *miała trafić do kanonika jakąś*

¹⁰ Tamże, s. 264-266.

¹¹ K. Heska-Kwaśniewicz, *Topsego i Lupusa przygody z cenzurą*, „Guliwer” 2005 nr 3, s. 34.

inną drogą – nie dzięki pomocy spowiednika, dlaczego miałyby *stuszuwać* postać Żyda Lejbusia i *wykreślić zdanie o atawizmie rasowym u Semitów* czy na przykład *włożyć moral w usta nie spowiednika*¹². Ostatecznie wprowadziła drobne poprawki, które dotyczyły trasy podróży, a nie głównego przekazu książki. Nie były też one bardzo znaczące dla ostatecznego kształtu utworu.

Dopiero po dziewięciu latach (1968) „Pax” opublikował trzecią edycję *Topsego i Lupusa*, ostatnią w Polsce Ludowej, także w wersji ocenzurowanej. Jej nakład liczył 30 tysięcy egzemplarzy. Oprawę graficzną przygotował Janusz Stanny. Długa nieobecność tej książki na rynku wydawniczym była wielką stratą dla dzieci, gdyż ta interesująca lektura mogła skłonić je do refleksji na temat wartości przyjaźni, poszanowania dla zwierząt czy trudu własnej pracy. Dodatkowo powieść ta uczy młodego odbiorcę podejmowania odpowiednich decyzji w niesprzyjających okolicznościach. W *Topsym i Lupusie* bohaterowie poddani zostają sprawdzianowi męstwa i odwagi, a czytelnik ma okazję, by spojrzeć na ich przygody z własnej perspektywy. Poza tym książkę tę można wpisać w modny obecnie nurt wychowania ekologicznego, dlatego należy uznać za ważną inicjatywę Fundacji Instytutu Edukacji Narodowej, która dopiero (ale jednak!) w 2015 przywróciła utwór w wersji zgodnej z pierwowzorem. W nocie wydawcy czytamy:

Obecna edycja powraca do pełnego, zgodnego z pierwodrukiem tekstu utworu. Z myślą o młodych czytelnikach uwspółcześniona została ortografia i uporządkowana niekonsekwentna interpunkcja pierwszego wydania, wprowadzono też zgodne z obecnie obowiązującymi prawidłami gramatyki polskiej zmiany we fleksji wyrazów i składni zdań, nie naruszając jednak w niczym indywidualnych cech stylu Zofii Kossak. Zachowano identyczny z pierwszym wydaniem podział tekstu na rozdziały i akapity, dodano natomiast wstęp przybliżający dzieciom sylwetkę autorki i przygotowujący je do lektury powieści¹³.

Przedmowę do utworu napisała Teresa Mazurowa. Wydanie zawiera również piękne ilustracje Doroty Łoskot-Cichockiej w postaci osobnych, nienumerowanych kart.

¹² Tamże, s. 34-35.

¹³ Z. Kossak, *Topsy i Lupus*, Lublin 2015, s. 184.

Cenzura nie chciała też publikować, wydanego po raz pierwszy w 1932 roku przez Towarzystwo Wydawnicze „Rój”, *Nieznanego kraju*¹⁴. Za wspomniany tom reportaży o Śląsku, Kossak-Szczucka była poszukiwana w czasie wojny przez hitlerowców. Pierwodruk tytułu składał się ze wstępu i dwudziestu jeden rozdziałów (*Nad Odrą w 1015 roku, Testament księżęcy, Przekłète srebro, Uparte mniszki, Złudne nadzieje, Różnymi drogami, Po latach, Czarodziej, Pierwsze światła, Pątnicy, Nawrócony, Laikowe nabożeństwo, Poetyckie wzloty, Wilia w Nawsiu, Doczekali, Nad Odrą w 1921 roku, Krzak gorejący, Przywódcy, Na ziemi i pod ziemią, Krasa gór, Za Olzą, U stóp św. Anny*), które przybliżały czytelnikom dzieje Śląska. W 1948 roku Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik” przygotowała do druku książkę bez dziewięciu rozdziałów (*Doczekali, Przywódcy, Krasa gór, Za Olzą, Wilia w Nawsiu, Nad Odrą w 1921 roku, Krzak gorejący, Nad ziemią i pod ziemią, U stóp św. Anny*). Zdaniem autorki *Tajemniczych ogrodów*:

częściowo wydawcą mogły kierować względy ideowe, lęk przez peerelowską cenzurą, co oczywiste jest w przypadku opowiadania *Przywódcy*, które było poświęcone konfliktowi Wojciecha Korfantego z Michałem Grażyńskim, szczególnie znieenawidzonym w PRL wojewodzie śląskim, zwolenniku sanacji, który pozostał na emigracji. Natomiast dlaczego wyeliminowano *Krasę gór*, opiewającą piękno Beskidu Śląskiego, trudno dociec?¹⁵.

Z kolei edycję z 1958 roku Wydawnictwo „Śląsk” „okroiło” o opowiadanie o Grażyńskim i Korfantym, *Wilię w Nawsiu, Doczekali i Za Olzą* czy też teksty o Zaolziu, odłączonym po wojnie od Polski (na rzecz Czechosłowacji)¹⁶. W tomie znalazło się natomiast opowiadanie *Unia Sibicka*, wstęp Zygmunta Szatkowskiego z pierwszego wydania oraz wstęp do drugiej edycji z informacjami o przeżyciach Kossak-Szczuckiej z okresu drugiej wojny światowej. Jak ustaliła Heska-Kwaśniewicz *w krótkim wprowadzeniu musiał Szatkowski „złożyć ofiarę reżimowi” i napisać o przodującym miejscu Śląska w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*¹⁷. Dalej badaczka wspomina, że zmieniono całkowicie wstęp do wydania

¹⁴ Wydawnictwo „Rój” opublikowało ten tytuł jeszcze raz przed wojną w 1937 roku. Komisja Regulaminowo-Wydawnicza Armii Polskiej na Wschodzie wydała go też w 1943 roku w Jerozolimie.

¹⁵ K. Heska-Kwaśniewicz, *Posłowie*, [w]: Z. Kossak, *Nieznany kraj*, Warszawa 2018, s. 327.

¹⁶ Tamże, s. 329.

¹⁷ Tamże.

pierwszego, pozbawiając go fragmentów stanowiących komentarze do części reportażu, przykładowo ten o *grozie bolszewickiej* pojawiającej się na Śląsku w czasach powstań i plebiscytu¹⁸. W kolejnych latach (1961, 1967) *Nieznany kraj* ukazał się jeszcze dwa razy za sprawą Instytutu Wydawniczego „Pax”. Podobnie jak w edycji wcześniejszej, wydano go na złej jakości papierze, ale tylko z jednym wstępem męża pisarki i zakończeniem jej autorstwa. Mirosława Pałaszewska na podstawie odbitki *Nieznanego kraju* z 1961 roku, która znalazła się w posiadaniu cenzury, ustaliła jednak, że wydanie z tego roku różni się od edycji wcześniejszej. Z opowiadania *Na ziemi i pod ziemią* usunięto bowiem słowo *pancerne* ze zdania *Laura wyrabia blachy pancerne*, natomiast zakończenie Kossak-Szczuckiej pozbawiono wzmianek o tekstach z wydań przedwojennych, co miało znaczenie dla ich wymowy. Autorka *Dziedzictwa* musiała też znaleźć miejsce na pochwałę Armii Radzieckiej i wyrażenie troski Polski Ludowej względem ludności śląskiej¹⁹.

Musiało minąć pięćdziesiąt lat, nim *Nieznany kraj* pojawił się ponownie na rynku czytelnictwa. Warszawski „Pax” opublikował książkę w 2017 roku z posłowiem Heskiej-Kwaśniewicz, wstępem do wydania pierwszego męża pisarki i zakończeniem autorki *Kłopotów Kacperka góreckiego skrzata*. Edycja oparta została na wersji z 1967 roku. Może do czytelników dotrze jednak kiedyś cały tekst pierwszego wydania książki?

Refleksji wymagają także smutne dzieje wydawnicze *Ku swoim*, tytułu adresowanego również do młodych czytelników. Powieść opublikowano w 1931 roku nakładem Księgarni św. Wojciecha i w zasadzie można się tylko domyślać, dlaczego z takim trudem wracała do obiegu czytelnictwa. Przede wszystkim książka ta jest *zbeletryzowaną wersją Pożogi*²⁰, jednego z najbardziej znanych dzieł Kossak-Szczuckiej, przesiąkniętą mnóstwem motywów biograficznych i autentycznymi obrazami bolszewickiej rewolucji oraz zagłady domu polskiego na Kresach. Co więcej, przepełnia ją głęboka wiara w Boga, przywiązanie do własnej ojcowizny czy ojczyzny, ale i bardzo negatywny stosunek do Rosji Sowieckiej. Prócz wymienionych elementów, nie bez znaczenia dla władz Polski Ludowej pozostawało też miejsce rozgrywanych w dziele wydarzeń, czyli znowu polskie Kresy

¹⁸ Tamże.

¹⁹ M. Pałaszewska, dz. cyt., s. 257.

²⁰ Utwór ten nazwała tak K. Heska-Kwaśniewicz, *Zofii Kossak pisarstwo dla dzieci i młodzieży*, Bielsko-Biała 1994, s. 7-8.

Wschodnie. Niestety po 1989 roku nie podjęło się wydania tej książki nawet Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne²¹, które wznawiało niezwykle cenne i dawno niepublikowane powieści dla młodzieży z okresu międzywojennego. Dopiero w 1916 roku Wydawnictwo LTW z Łomianek opublikowało ten tytuł z posłowiem Heskiej-Kwaśniewicz, i tak jak w wydaniu pierwszym, z ilustracjami Karola Kossaka. Przywoływana już wielokrotnie znawczyni twórczości Kossak-Szczuckiej twierdzi, że:

Nie jest prawdą – jak to próbowali tłumaczyć niektórzy badacze – że przyczyną zapomnienia leżała w słabości artystycznej książki, bo „*Ku swoim*” jest tekstem znakomitym. Pokazuje – podobnie jak inne opowieści z tego nurtu – okrutną prawdę o Rosji Sowieckiej i o umiłowaniu przez Polaków Ukrainy, Huculszczyzny, Litwy – „ojczyzny ściślejszej” wielu pisarzy, by przywołać określenie Stanisława Vincenza²².

Istnieje też utwór pisarki, który za sprawą cenzury nigdy nie został wydany. Mowa o *Bożych motorach*, opowiadających o św. Stanisławie ze Szczepanowa. Jurgala-Jureczka pisze o *innej wersji tego samego tekstu, noszącej lepszy tytuł: Vox populi – vox Dei*²³. Mimo starań pisarki i zmiany jednego akapitu (autorka zdanie *Głos ludu jest głosem Boga* zmieniła na *Głos ludu zwano dawniej głosem Boga*) nie udało się opublikować tego tekstu. Sytuacja ta może zastanawiać, ponieważ w PRL bez oporów wydano na przykład cały zbiór Kossak-Szczuckiej o świętych pt. *Szaleńcy Boży*. Najwidoczniej w *Bożych motorach* raził przedstawiony przez pisarkę fakt zatargu między Stanisławem a Bolesławem Szczodrym. Podobno już po śmierci autorki *Puszkacza Orbano*, zwrócono rękopis Szatkowskiemu z dopiskiem *Nieczenzuralne. Odesłać Pani Kossak*. Trafił on wtedy do ówczesnego metropolity krakowskiego – kardynała Karola Wojtyły, który

²¹ Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne – „Polwen” powstało w 1999 roku. W roku 2002 znalazło się w gronie największych wydawnictw polskich. Pierwszą publikacją tego wydawnictwa była *Encyklopedia Białych Płam*. Jest to jedyna tego typu encyklopedia w Polsce, wiele mówiąca o faktach tajnych, przemilczanych czy zafalszowanych, które z premedytacją dławiono w świadomości obywateli. Główny zrąb intelektualny tej encyklopedii stanowi kadra naukowa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Na ofertę wydawniczą Polskiego Wydawnictwa Encyklopedycznego składają się książki religijne, patriotyczne, filozoficzne i historyczne. Ważne miejsce w katalogu „Polwenu” zajmuje *Biblioteka Młodego Polaka*. Serię tę, która uhonorowana została „Feniksem 2004”, czyli nagrodą Stowarzyszenia Wydawców Katolickich, oficyna kieruje do dzieci i młodzieży – informacje zaczerpnięto ze strony <<http://www.polwen.pl>>, data dostępu: 22.11.2007.

²² K. Heska-Kwaśniewicz, *Posłowie*, [w:] Z. Kossak, *Ku swoim*, Łomianki 2016, s. 148.

²³ J. Jurgala-Jureczka, dz. cyt., s. 268.

docenił jego wartość, jednak ze względu na szybki wyjazd do Rzymu i funkcję, jaką miał przyjąć, nie mógł już w tej kwestii podjąć żadnych działań²⁴.

Widać wyraźnie, że nie wszystkie utwory Kossak-Szczuckiej były przyjmowane przychylnie przez władze. Sama pisarka, wróciwszy do kraju, musiała mieć inne wyobrażenie o swej pracy twórczej. Polska Ludowa skutecznie zniszczyła pamięć o wielu mądrych i wartościowych książkach oraz wybitnych pisarzach, ponieważ ich nazwiska i dorobek literacki nie są już znane młodemu pokoleniu. Ostatecznie trzy ważne utwory autorki *Legnickiego pola*, dwa skierowane do dzieci i młodzieży (*Ku swoim*, *Topsy i Lupus*) oraz jeden do odbiorców dorosłych (*Nieznany kraj*), dzięki działalności współczesnych wydawnictw i wsparciu uznanych badaczy (Krystyny Heskiej-Kwaśniewicz), powróciły do czytelników po długim czasie. Podkreślenia jeszcze raz wymaga, że *zbeletryzowana wersja Pożogi* wydana została po raz pierwszy po osiemdziesięciu dziewięciu latach od momentu publikacji pierwodruku. Pozostałe dwa tytuły wprowadzie wznawiano częściej, jednak *Nieznany kraj* ukazał się ponownie po pięćdziesięciu latach, a opowieść o psach po czterdziestu siedmiu latach od ostatniego peerelowskiego wydania. Mimo to z pewnością należy docenić wszystkie te inicjatywy, umożliwiające kontakt czytelników z cenną, być może nie do końca odkrytą przez wielu na skutek działań Polski Ludowej, twórczością Kossak, której teksty mogą być wciąż źródłem czytelniczego zadowolenia. Drugi wniosek jest niestety mniej optymistyczny, bo tytuły te, skutecznie deprecjonowane przez cenzorskie władze, nie istnieją już zapewne w świadomości bibliotekarzy i nauczycieli, dlatego nie znajdują już nowych odbiorców. Wielka szkoda, bo warto kultywować pamięć o wspaniałej osobie oraz wybitnej pisarce, która pięknym życiorysem i znakomitą twórczością powinna na zawsze zapisać się na kartach literatury polskiej, a co najważniejsze w sercach kolejnych czytelników.

Bibliografia

Heska-Kwaśniewicz K., *Posłowie*, [w:] Z. Kossak, *Ku swoim*, Łomianki 2016.

Heska-Kwaśniewicz K., *Posłowie*, [w:] Z. Kossak, *Nieznany kraj*, Warszawa 2018.

Heska-Kwaśniewicz K., *Przed czym chciano ochronić młodego czytelnika*

²⁴ Tamże, s. 268-269.

w PRL-u, czyli o czystkach w bibliotekach szkolnych lat 1949-1953, [w:] *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*, K. Heska-Kwaśniewicz, I. Socha (red.), Katowice 1996, s. 78-79.

Heska-Kwaśniewicz K., *Topsego i Lupusa przygody z cenzurą*, „Guliwer” 2005 nr 3.

Heska-Kwaśniewicz K., *Zofii Kossak pisarstwo dla dzieci i młodzieży*, Bielsko-Biała 1994.

Jurgała-Jureczka J., *Zofia Kossak. Opowieść biograficzna*, Warszawa 2014.

Kossak Z., *Ku swoim*, Łomianki 2016.

Kossak Z., *Nieznany kraj*, Warszawa 2018.

Kossak Z., *Topsy i Lupus*, Lublin 2015.

Pałaszewska M., *Zofia Kossak*, Warszawa 1990.

Pytlos B., „Córa Sienkiewicza” czy „Alicja w krainie czarów”. *Z dziejów recepcji twórczości Zofii Kossak*, Katowice 2002.

Stępień M., *Wyproszona z kraju. O Zofii Kossak Szczuckiej*, „Zdanie” 2004, nr 1/2.

Szatkowska A., *Był dom*, Kraków 2006.

Summary

Zofia Kossak in conflict with censorship. Fight against the independent thought into the Polish People's Republic

The article analyses texts by Zofia Kossak, written after the writer's return from emigration in 1957, which on account of the subject matter and the biography of the author did not pass censorship and were not published in the press. Those texts did not come out in the People's Republic of Poland at all or were published after the author agreed to censorship cuts. Thanks to initiatives of present-day publishing companies most of those works have been published in recent years; however, according to the author's of the article, they are not likely to attract the young reader's interest.

Keywords: *Zofia Kossak, censorship, Polish People's Republic, children's fiction*

Słowa kluczowe: *Zofia Kossak, cenzura, Polska Rzeczpospolita Ludowa, literatura dla dzieci*

Recepcja twórczości Zofii Kossak w Internecie (prolegomena do badań)

W 2015 roku Irena Socha, publikując szkic o współczesnych badaniach czytelnictwa, postulowała zaakceptowanie i przyjęcie w perspektywie metodologicznej zwrotu antropologicznego, coraz wyraźniej akcentowanego przez badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe, a interesujących się szeroko rozumianą kulturą książki¹. Według I. Sochy szczególnie cenne byłyby studia, które wzbogacałyby „mapę różnorodnej wspólnot, środowisk czytelniczych – lokalnego, regionalnego, ale i ogólnonarodowego zasięgu tworzących własne repertuary, wzory i style odbioru oraz własne nieformalne i formalne instytucje”². Można zatem stwierdzić, że refleksja naukowa w obrębie czytelnictwa w większym stopniu powinna koncentrować się na badaniach mikrospołeczności, co jednak ostatecznie doprowadziłoby do uzyskania materiału pozwalającego na formułowanie wniosków, tez uogólniających i dotyczących już dużych i jednocześnie zróżnicowanych zbiorowości czytelniczych. Ze względu na dynamiczny rozwój elektronicznych środków komunikacji, które wpłynęły na redefiniowanie sposobów uczestnictwa człowieka w kulturze, konieczne okazało się objęcie badaniami relacji zachodzących między tekstem a jego odbiorcą w przestrzeni cyfrowej. Oczywiście problematyka dotycząca czytelnictwa w sieci to zbiór różnych zagadnień ze sobą ściśle powiązanych. W kręgu naukowych dociekań znalazły się na przykład zjawiska remediacji, hipertekstowości, funkcjonowania wspólnot czytelniczych i przejawów ich aktywności. Wśród wielu opisanych między innymi przez socjologów, antropologów grup, wspólnot i społeczności, dla których tym pierwszym środowiskiem scalającym jest

¹ Por. I. Socha, *Zachowania lekturowe Polaków – problemy i kategorie opisu czytelnictwa*, [w:] E. Gondek (red.), *Teoretyczne zagadnienia bibliologii oraz informatologii*, Katowice, 2015, s. 27.

² Tamże.

przestrzeń cyfrowa, można wymienić użytkowników portali czytelniczych³. Oni też, przy czym chodzi tutaj o świadomych i aktywnych użytkowników, współtworzą coraz wyraźniej zauważalne współcześnie zjawisko, czyli krytykę nieprofesjonalną⁴. Opinie, oceny, niejednokrotnie anonimowe, publikowane w owych portalach, dla innych osób stają się miarodajnymi źródłami informacji o konkretnych książkach lub twórczości wybranego autora⁵.

Autorka, mając świadomość opiniotwórczej roli mediów elektronicznych, przede wszystkim Internetu, postanowiła sprawdzić, jakie utwory Zofii Kossak są dzisiaj czytane przez użytkowników sieci i jak są one oceniane. Badania przeprowadzono, korzystając z narzędzi typowych dla analizy ilościowej, a więc zgromadzono dane obejmujące: liczbę książek autorstwa Zofii Kossak zarejestrowanych przez użytkowników wybranego portalu czytelniczego; liczbę ocen przypisanych danym tytułom; średnią ocen; liczbę opinii. Postanowiono również dokonać analizy treści wybranych opinii, a więc zastosowano metodę jakościową, aby odpowiedzieć na pytanie: Na co zwrócili uwagę internauci w czytanych utworach Zofii Kossak? Czym kierowali się, przypisując danej książce konkretną ocenę? Badania przeprowadzono w czerwcu 2019 roku, a zakresem objęto tylko jeden portal: Lubimy Czytać. Wybór ten został podyktowany przede wszystkim stopniem popularności tego serwisu, przejawiającym się w dużej liczbie osób zarejestrowanych na nim. Celowo zrezygnowano z badań innych portali, np. BiblioNETki, Na Kanapie, ponieważ, zdaniem autorki, należałoby wówczas uwzględnić dodatkowe czynniki, jak: historie powstania portali, typy ich użytkowników, systemy oceniania książek wypracowane przez moderatorów.

³ Jedną z najnowszych publikacji, której autorzy podejmują w szerokim zakresie problematykę czytania społecznościowego (social reading online), omawiając m.in. rolę mediów społecznościowych w kształtowaniu praktyk czytelniczych, jest: J.-A. Cordón-García, J. Alonso-Arévalo, R. Gómez-Díaz, D. Linder, *Social Reading. Platforms, Applications, Clouds and Tags*, Oxford, 2013.

⁴ O krytyce nieprofesjonalnej por.: A. Skrendo, *Nieprofesjonalne świadectwa lektury*, [w:] A. Werner, T. Żukowski (red.), *Obraz literatury w komunikacji społecznej po roku '89*, Warszawa, 2013, s. 190-211; J. Zając, *Nowe perspektywy w badaniach nad recepcją – przypadek portalu lubimyczytać.pl*, [w:] P. Bogalecki, J. Zając (red.), *Wiedza niezdyscyplinowana. Meandry międzyobszarowości*, Katowice, 2017, s. 85-112.

⁵ I. Koryś, D. Michalak, Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku*, Warszawa 2018, s. 23.

Kolejnym krokiem byłaby analiza komparatystyczna, co przekroczyłoby ramy przyjęte dla niniejszego tekstu. Autorka jest jednak świadoma tego, że podjęcie badań porównawczych, prowadzonych przez dłuższy czas i na szerszym materiale, przyniosłoby interesujące wyniki. Niniejsze opracowanie w założeniu nie ma zatem charakteru syntetycznego, a stanowi jedynie przyczynek do szerszych badań nad recepcją twórczości Zofii Kossak.

Pomysłodawcą utworzenia serwisu *Lubimy Czytać* był Grzegorz Nyga, który pod koniec 2008 r. wspólnie z Marcinem Szajdą rozpoczął pracę nad uruchomieniem portalu. Kiedy serwis zaczął funkcjonować, w przestrzeni cyfrowej działały już dwa inne tego typu portale: *BiblioNETka* i *Nakanapie.pl*. W 2011 roku *Lubimy Czytać* przeszedł na własność funduszu *Venture Capital Group* z siedzibą w Poznaniu. Po nieudanej, krótkiej współpracy nowymi właścicielami serwisu zostali Izabela Sadowska, Anna Misztak i Bartosz Kosicki. Prezesem Zarządu *Lubimyczytać Sp. z o.o.* jest Izabela Sadowska.

Analiza ilościowa

Użytkownicy portalu *Lubimy Czytać* korzystają z 10-punktowej skali przy ocenie książek. W bazie portalu znajduje się 39 (uwzględniono różne wydania tych samych tytułów) książek autorstwa i współautorstwa Zofii Kossak, które przeczytało 2048 osób. Kolejnych 3938 zadeklarowało, że chce sięgnąć po książki Kossak. 92 użytkowników serwisu określiło siebie jako fanów pisarki. Ranking tekstów pisarki zarejestrowanych w bazie, biorąc pod uwagę liczbę czytelników, przedstawiono w tabeli 1. Najwięcej czytelników przeczytało trylogię o wyprawach krzyżowych, a w czołówce znalazły się również takie tytuły, jak: *Bursztyny*, *Pożoga*, *Z otchłani*, *Blogosławiona wino*, *Szaleńcy Boży*, *Legnickie pole*, *Przymierze*, *Dziedzictwo I*.

Nie wszystkie osoby, które zadeklarowały przeczytanie konkretnych tytułów, oceniły je, więc ranking książek, biorąc pod uwagę kryterium „ocena”, nie odzwierciedla opinii całej społeczności znającej dany utwór. Posiłkując się owymi niepełnymi danymi, w tabeli 2 zebrano listę książek z najwyższą średnią ocen.

Tabela 1. Ranking tytułów książek Zofii Kossak przy uwzględnieniu liczby czytelników w portalu Lubimy Czytać. Obliczenia własne

Lp.	Tytuł książki	Liczba czytelników
1	Krzyżowcy, tom 1-2	1429
2	Król trędowaty	567
3	Bursztyny	441
4	Pożoga	438
5	Bez oręża	437
6	Z otchłani	335
7	Błogosławiona wina	304
8	Szaleńcy Boży	212
9	Legnickie pole	131
10	Przymierze	123
11	Dziedzictwo I	118
12	Złota wolność	102
13	Suknia Dejaniry	86
14	Wspomnienia z Kornwalii 1947-1957	86
15	Rok polski. Obyczaj i wiara	81
16	Kłopoty Kacperka góreckiego skrzata	72
17	Gród nad jeziorem	66
18	Puszkarz Orbano	65
19	Dziedzictwo I-III	63
20	Dziedzictwo II	57
21	Trembowła	55
22	Krzyżowcy, tom 3-4	45
23	Z miłości	37
24	Nieznany kraj	32
25	Topsy i Lupus	25
26	Purpurowy szlak	21
27	Pod lipą	18
28	Dziedzictwo	17
29	Ku swoim	17
30	Warna	13
31	Pątniczym szlakiem. Wrażenia z pielgrzymki	11
32	Beatyfikacja Skargi	9
33	Listy	7
34	Z otchłani. Wspomnienia z lagru	5
36	Ognisty wóz	3

Tabela 2. Ranking tytułów książek Zofii Kossak ze względu na średnią ocen w portalu Lubimy Czytać. Obliczenia własne

Lp.	Tytuł książki	Średnia ocen	Liczba głosów	Liczba opinii
1	Krzyżowcy, tom 3-4	8,6	20	0
2	Krzyżowcy, tom 1-2	8,15	592	58
3	Pątniczym szlakiem. Wrażenia z pielgrzymki	8	2	1
4	Kłopoty Kacperka góreckiego skrzata	8	1	0
5	Bez oręża	7,81	208	19
6	Przymierze	7,81	48	9
7	Rok polski. Obyczaj i wiara	7,64	25	3
8	Król trędowaty	7,58	280	29
9	Złota wolność	7,53	38	5
10	Dziedzictwo I	7,47	34	3
11	Pożoga	7,46	121	22
12	Błogosławiona wina	7,39	142	20
13	Dziedzictwo I-III	7,33	15	2
14	Z otchłani	7,3	93	12
15	Nieznany kraj	7,27	11	4
16	Trembowła	7,32	25	2
17	Suknia Dejaniry	7,18	34	4
18	Wspomnienia z Kornwalii 1947-1957	7,15	26	3
19	Dziedzictwo	7	2	1
20	Ognisty wóz	7	2	2
21	Topsy i Lupus	7	8	3
22	Legnickie pole	6,9	49	3
23	Szaleńcy Boży	6,82	68	9
24	Ku swoim	6,75	17	0
25	Dziedzictwo II	6,68	19	1
26	Puszkarz Orbano	6,52	25	3
27	Z miłości	6,5	14	0
28	Gród nad jeziorem	6,43	21	8
29	Kłopoty Kacperka góreckiego skrzata	6,36	36	4
30	Listy	6,33	3	0
31	Warna	6,33	3	0
32	Beatyfikacja Skargi	6	1	0
33	Purpurowy szlak	5,33	3	0
34	Bursztyny	5,02	200	15
35	Pod lipą	5	1	0
36	Z otchłani	0	0	0

Trudno za miarodajne uznać wyniki tego rankingu, jeżeli średnią, jak w przypadku np. *Beatyfikacji Skargi*, ustalono na podstawie jednego głosu i zerowej liczbie opinii. Inaczej gdy na dany utwór zagłosowało więcej niż 100 osób, ponieważ można wówczas założyć, że były one rzeczywistymi czytelnikami tych książek, wyrażającymi poprzez głosowanie swoją opinię. Analiza rankingu tytułów, łącznie z liczbą czytelników, a właściwie liczbą oddanych głosów, wskazała, że w czołówce plasowały się powieści historyczne, w tym trylogia o wyprawach krzyżowych: dwa pierwsze miejsca zajęli *Krzyżowcy*, na piątym uplasowało się *Bez oręża*, na ósmym *Król trędowaty*.

Analiza jakościowa

Najwięcej opinii w portalu *Lubimy Czytać* dotyczyło trylogii o wyprawach krzyżowych, przy czym pierwszą część – *Krzyżowców* – komentowano najczęściej (58 wpisów). Analizując wpisy internautów na temat tej książki, można je, po pierwsze, rozpatrywać od strony formalnej, czyli na ile są to recenzje jako wypowiedzi mieszczące się w ramach gatunku. Oczywiście należy mieć na uwadze specyfikę tekstu internetowego, który nosi ślady medium, w jakim funkcjonuje, co znajduje odzwierciedlenie przede wszystkim w długości wypowiedzi (jest zazwyczaj krótsza od jej odpowiednika drukowanego) i języku (obecność skrótów, kolokwializmów). Wśród opinii internautów o trylogii historycznej Kossak znalazły się: minieseje, omówienia streszczające treść, jedno-, dwuzdaniowe oceny i oceny pozbawione komentarza, a wyrażone liczbą gwiazdek przydzielonych tytułowi. Minieseje zawierały podstawowe elementy recenzji. Autorzy zamieszczali partie przybliżające czytelnikowi treść, wskazując na, ich zdaniem, najbardziej interesujące fragmenty czy frapująco przedstawione postaci. Streszczenia nie były pozbawione oceny warsztatu pisarskiego autorki. Internauci potrafili bowiem analizować strukturę powieści. Pisali o wątkach, motywach, o sposobach ich realizacji, o środkach stylistycznych służących konstrukcji tła wydarzeń lub kreowaniu bohaterów, o języku powieści. Dokonywali również porównania warstwy fabularnej ze źródłami historycznymi. Z aprobatą wypowiadali się na przykład o decyzjach powieściopisarki, która nie wprowadzała daleko idących modyfikacji w tkankę faktograficzną.

W rozbudowanych opiniach internauci polecali tym, których zainteresowała epoka, w jakiej Z. Kossak umieściła akcję trylogii, inne pozycje, też przynależne chociażby do opracowań naukowych lub popularnonauko-

wych. Jeden z recenzentów wspomniał na przykład wielotomową monografię Edwarda Gibbona pod tytułem *Zmierzch Cesarstwa Rzymskiego*, przy czym owej wzmiance towarzyszyła refleksja autora – osoby orientującej się w piśmiennictwie historycznym i potrafiącej umiejscowić dzieło oświeceniowego historyka w literaturze przedmiotu⁶. Czytelnicy trylogii zdawali sobie sprawę, że powieść historyczna rządzi się określonymi regułami, a pisarz miał prawo do artystycznej kreacji wydarzeń historycznych będących tłem akcji. Dlatego w opiniach o książkach Z. Kossak nie pojawiały się zarzuty w związku z wprowadzeniem przez pisarkę zmian w faktografii. Wręcz przeciwnie, ze względu na to, że akcja toczy się w czasach, z których autentycznych źródeł jest niewiele, internauci docenili wyobraźnię powieściopisarki. Podkreślali, że stworzyła ona, ich zdaniem, barwną, dynamiczną i intrygującą panoramę średniowiecza. Sposób opisu wydarzeń historycznych, osób w nich uczestniczących, autentycznych czy fikcyjnych, wzbudził zainteresowanie nawet tych, którzy, jak sami przyznawali, nie sięgali do tej pory po powieści historyczne.

W ocenach były obecne, oprócz elementów świadczących o znajomości przez internautów przynajmniej podstaw teorii literatury i dowodzących ich wiedzy historycznej, tony emocjonalnego podejścia do lektury. Osobisty stosunek recenzentów do książek Z. Kossak wyrażały epitety superlatywne. Dla internautów *Krzyżowcy* to: „rewelacyjna powieść”, „przepiękna książka”, „najukochańsza książka”, „wspaniała powieść”, „dzieło wybitne”, „najbardziej fenomenalna książka historyczna”, „arcydzieło”, „doskonała, rzetelna powieść”, „świetna książka”. Opisy wydarzeń oraz charakterystyki postaci oceniano, używając podobnego typu określeń: „frapujące opisy uzbrojenia”, „dynamiczne opisy”. Entuzjastyczne, emocjonalne sądy dotyczące powieści Z. Kossak uzupełniały również metafory i porównania. Jeden z czytelników losy bohaterów *Krzyżowców* porównał do: „(...) wolno sunącej, wielkiej rzeki, ze swoimi zakrętami, mieliznami, wyspami i wirami”⁷, oddając tym samym swoistego rodzaju hołd umiejętności pisarki w kreowaniu skomplikowanej osobowości każdego człowieka, i to bez względu na to, w jakich żył czasach.

⁶ Marcin, *Powieść historyczna dla dorosłych...*, <<http://lubimyczytac.pl/download/ksiazka/123343/krzyzowcy-tom-1-i-2>>, data dostępu: 5.07.2019.

⁷ Łukasz Żuławnik, *Wydaje mi się, że Zofia Kossak...*, <<http://lubimyczytac.pl/download/ksiazka/123343/krzyzowcy-tom-1-i-2>>, data dostępu: 05.07.2019.

W opiniach internetowych niejednokrotnie pojawiał się wątek poszukiwań analogii między światem nakreślonym przez Z. Kossak w książkach a współczesnymi realiami. Użytkownicy Lubimy Czytać podkreślali, że dylematy przeżywane przez bohaterów powieści, słabości, jakimi ulegali i jakie pokonywali w imię wyższych wartości, nie były i nie są obce czytelnikowi dzisiejszemu. Jak podkreślali, uczucia miłości i nienawiści, żądzę władzy, chciwości doskonale wkomponowane przez Kossak w charakterystyki bohaterów są uniwersalne, a zatem i wymowa ideowa *Krzyżowców* nie straciła nic na swojej aktualności: „Sylwetki krzyżowców są fascynujące, w średniowiecznych zbrojach kryły się postacie, które charakterologicznie prawie niczym nie różniły się od współczesnych ludzi”⁸. Omówieniom i ocenom elementów strukturalnych powieści towarzyszyły we wpisach sądy o języku, często traktujące ten element jako cechę pozytywnie wyróżniającą *Krzyżowców* spośród innych powieści historycznych. Internauci uznali wprowadzenie archaizacji języka za dobry pomysł pisarski, dzięki któremu mogli przenieść się w wyobraźni do świata i czasów wypraw krzyżowych. Tylko w jednej recenzji negatywnie wypowiedziano się o języku powieści, ale i o całej książce, uznając ją za naiwną i powierzchowną⁹.

Internauci wyrażający opinię o *Krzyżowcach*, bez względu na przyjętą formę wypowiedzi, polecali lekturę książki, a słowa zachęty wzmacniali cytując na przykład fragmenty powieści. Warto dodać, że budowa portalu Lubimy Czytać pozwala na umieszczenie na stronie poświęconej danemu pisarzowi wyjątków z jego dzieł. Cytaty te pełnią zatem funkcję reklamową, a dodatkowo integrującą, ponieważ każdy z użytkowników ma możliwość włączenia się do grupy osób, która „lubi ten cytat”.

Drugi tom o wyprawach krzyżowych – *Król trędowaty* – w opiniach internautów jest już mniej fascynujący niż część pierwsza. Oceny, jakie można przeczytać o *Królu trędowatym*, sytuują się między jednoznacznie pochwalnymi, a nawet entuzjastycznymi (10 gwiazdek) a krytycznymi, wyrażającymi rozczarowanie lekturą. Cechą charakterystyczną, która wyróżniała część ocen drugiej części trylogii, był wprowadzony przez autorów wątek filmowy. Wprawdzie już w komentarzach o *Krzyżowcach* zwracano uwagę na duży potencjał filmowy tkwiący w powieściach Z. Kossak,

⁸ LadyBlackCat, *Mówi się, że literatura potrafi...*, <<http://lubimyczytac.pl/download/ksiazka/123343/krzyzowcy-tom-1-i-2>>, data dostępu: 5.07.2019.

⁹ Por. tomsn, *O Święta Naiwności!...*, *Mówi się, że literatura potrafi...*, <<http://lubimyczytac.pl/download/ksiazka/123343/krzyzowcy-tom-1-i-2>>, data dostępu: 05.07.2019.

ale dopiero we wpisach dotyczących *Króla trędowatego* wątek ten został rozwinięty. Jedna z recenzentek porównała powieść Z. Kossak do filmu *Królestwo niebieskie* Ridleya Scotta, dodając bardzo znamienne słowa: „Po obejrzeniu filmu miałam wrażenie (i nie ja jedna), że jest on ekranizacją *Króla trędowatego*. Doprawdy aż dziwne, że nazwisko Zofii Kossak nie pojawia się w czołówce, bo ta powieść to istotnie gotowy wręcz scenariusz filmowy”¹⁰. Czytelnicy drugiej części trylogii z aprobatą pisali o kreacjach bohaterów, akcentując ich barwność, autentyczność, przy czym nie chodziło tutaj o zgodność z faktami historycznymi. Niektórych recenzentów z kolei irytowała zbytnia, ich zdaniem, zwłaszcza w porównaniu z *Krzyżowcami*, swoboda w interpretacji przekazów historycznych. Nie do końca zaakceptowali na przykład wizerunek Sybilli, uznając go za jednowymiarowy, czy też obraz templariuszy jako zakonu dążącego tylko do zdobycia pełni władzy.

Repertuar podobnych w rodzaju argumentów, świadczących o wyjątkowym talencie pisarskim Z. Kossak, jak i głosów krytycznych, można znaleźć w opiniach o trzecim tomie trylogii – *Bez oręża*. Użytkownicy Lubimy czytać wyżej ocenili tę książkę od *Króla trędowatego*, charakteryzując ją poprzez wskazanie takich zalet, jak: „rewelacyjne opisy postaci”, „barwna akcja”. Pisali o wyjątkowej umiejętności harmonijnego łączenia różnych wątków historycznych, politycznych, romansowych, co w efekcie dało arcydzieło o ponadczasowym przesłaniu. Wielu czytelników bowiem w swoich ocenach akcentowało wartości etyczne, których nośnikami w powieści był św. Franciszek. Wizerunek literacki tej postaci skłaniał internautów do zastanowienia się nad własnymi wyborami życiowymi i do refleksji nad współczesnym społeczeństwem: „W wyjątkowo trudnej sytuacji, w której znaleźli się dwaj bohaterowie *Bez oręża*, teraz odnajdują siebie i kogoś mi bliskiego”¹¹. „Jak u p. Kossak – barwna akcja w realiach historycznych. Gloryfikacja bezinteresownej skromności, prawości i uczciwości godna polecenia elitom XXI-wiecznego kleru”¹². W opiniach na temat tej części trylogii najbardziej spolaryzowane są fragmenty poświęcone kreacji literackiej św. Franciszka. Dla niektórych czytelników postać ta to jeden z atutów *Bez Oręża*, z kolei innych drażnił dydaktyzm, którego ten bohater był ucieleśnieniem.

¹⁰ Mysza, *Po książkę Zofii Kossak sięgnęłam niedawno...*, <<http://lubimyczytac.pl/download/ksiazka/106196/krol-tredowaty/>>, data dostępu: 5.07.2019.

¹¹ Czytelnik, *Wraz z każdą kolejną przeczytaną książką...*, <<http://lubimyczytac.pl/download/ksiazka/144326/bez-oreza/>>, data dostępu: 5.07.2019.

¹² adalbert, *Jak u p. Kossak – barwna akcja...*, <<http://lubimyczytac.pl/download/ksiazka/144326/bez-oreza/>>, data dostępu: 5.07.2019.

Oprócz trylogii o wyprawach krzyżowych jeszcze inne tytuły doczekały się co najmniej 10 opinii użytkowników Lubimy Czytać. Utwory *Błogosławiona wina*, *Bursztyny*, *Z otchłani* wymieniali w swoich komentarzach autorzy recenzji na przykład *Krzyżowców*, co świadczyło o tym, że wybór książek Zofii Kossak jako lektury został dokonany świadomie. Interesujące iż, podobnie jak w przypadku trylogii, czytelnicy poszukiwali w powieści o polskim magnacie Mikołaju Sapiesze odniesień do świata współczesnego. Porównywali oni wizję Z. Kossak, przede wszystkim wpisany w nią system aksjologiczny, z wartościami, jakim hołduje dzisiejsze społeczeństwo.

Pozoga, *Z otchłani*, książki, które wyrosły z doświadczeń osobistych autorki, doczekały się skrajnych ocen czytelników Lubimy Czytać, co jednak wynikało głównie z niezrozumienia genezy tych tekstów. *Pozogę* na przykład odczytywano jako dokument historyczny, zarzucając autorce przyjęcie perspektywy osobistej i zbyt jednostronne oceny wydarzeń na Wołyniu: „(...) Posłuszni dotąd poddani wypowiadają panom wojnę klas! Nadchodzi godzina sprawiedliwości. Dla Kossak to koniec świata. Nie pomagają modły do Boga ani Kozaków i polscy krwio pijcy zostają przegnani. Kossak płacze, że została skrzywdzona przez niewdzięczny motłoch ukraiński z bolszewikami na czele i leje krokodyły łzy nad utraconym majątkiem i darmową siłą roboczą”¹³. *Z otchłani* dla większości ją oceniających to książka niezwykle poruszająca, polecana jako lektura obowiązkowa „ku przestrodze”. Ze względu na charakter tej pozycji, będącej dokumentem doświadczeń osobistych autorki, niektórzy internauci zrezygnowali w ocenie z zastosowania standardowej skali: „Nie odważę się ocenić tej książki. Nie istnieje taka skala mogąca dosadnie wyrazić, jak ważna jest historia przedstawiona przez Panią Kossak”¹⁴. Osoby, które nie akceptowały światopoglądu Kossak, o *Z otchłani* wypowiadały się krytycznie: „(...) To miło, że autorce pomogło to [katolicyzm – K.T.] przetrwać, ale analizowanie wszystkich obozowych wydarzeń w tym pryzmacie jest żenujące”¹⁵. Przywoływano również, na zasadzie porównania, opowiadania obozowe Tadeusza Borowskiego, uważając te ostatnie za relacje wierniejsze, oddające autentyczny obraz obozów koncentracyjnych.

¹³ Bartek, *Książka przedstawia świat polskich...*, <<http://lubimyczytac.pl/download/ksiazka/3717274/pozoga>>, data dostępu: 5.07.2019.

¹⁴ printka, *Nie odważę się ocenić...*, <<http://lubimyczytac.pl/download/ksiazka/52204/z-otchłani>>, data dostępu: 05.07.2019.

¹⁵ Toshii, *Trudno oceniać takie pozycje...*, <<http://lubimyczytac.pl/download/ksiazka/52204/z-otchłani>>, data dostępu: 5.07.2019.

Wśród książek najczęściej komentowanych znalazły się również *Bursztyny*. Wysoka liczba opinii wynika prawdopodobnie z tego, że książka ta była lekturą szkolną, o czym zresztą internauci pisali w komentarzach. Z treści owych komentarzy można wywnioskować, że ich autorzy to uczniowie (niekiedy wprost o tym piszą), którzy właśnie ze względu na przymus lekturowy nisko ocenili opowiadania Z. Kossak.

Dokonana w artykule analiza ilościowa i jakościowa, obejmująca recepcję twórczości Zofii Kossak, miała, jak zaznaczono we wstępie, charakter wyrwykowy. Zebrane dane pozwoliły jednak sformułować wnioski, których weryfikacja jest pożądana w oparciu o materiał pochodzący z innych obszarów cyberprzestrzeni, na przykład z innych portali czytelniczych, blogów/vlogów.

Wnioski natomiast są następujące:

1. Książki Zofii Kossak nie wypadły z obiegu czytelniczego.
2. Pisarka jest postrzegana przez użytkowników portalu *Lubimy Czytać* przede wszystkim jako autorka powieści historycznych.
3. Najwyżej oceniana jest trylogia o wyprawach krzyżowych.
4. Wśród czytelników twórczości Zofii Kossak są zarówno osoby doświadczone czytelniczo, dysponujące na przykład szeroką wiedzą historyczną, jak i osoby młode, na przykład gimnazjaliści.
5. Opinie czytelników pełnią funkcję reklamową, promują konkretny tytuł, ale i jego autora.

Bibliografia

Cordón-García J-A., Alonso-Arévalo J., Gómez-Díaz R., Linder D., *Social Reading. Platforms, Applications, Clouds and Tags*, Oxford 2013.

Koryś I., Michalak D., Zasacka Z., Chymkowski R., *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku*, Warszawa 2018.

Skrendo A., *Nieprofesjonalne świadectwa lektury*, [w:] A. Werner, T. Żukowski (red.), *Obraz literatury w komunikacji społecznej po roku '89*, Warszawa 2013.

Socha I., *Zachowania lekturowe Polaków – problemy i kategorie opisu czytelnictwa*, [w:] E. Gondek (red.), *Teoretyczne zagadnienia bibliologii oraz informatologii*, Katowice 2015.

Zajac J., *Nowe perspektywy w badaniach nad recepcją – przypadek portalu *lubimyczytać.pl**, [w:] P. Bogalecki, J. Zajac (red.), *Wiedza niezdyscyplinowana. Meandry międzyobszarości*, Katowice 2017.

Netografia

- adalbert, *Jak u p. Kossak - barwna akcja...*, <<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/144326/bez-oreza>>.
- Bartek, *Książka przedstawia świat polskich...*, <<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/3717274/pozoga>>.
- Czytelnik, *Wraz z każdą kolejną przeczytaną książką...*, <<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/144326/bez-oreza>>.
- LadyBlackCat, *Mówi się, że literatura potrafi...*, <<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/123343/krzyzowcy-tom-1-i-2>>.
- Łukasz Żuławnik, *Wydaje mi się, że Zofia Kossak...*, <<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/123343/krzyzowcy-tom-1-i-2>>.
- Marcin, *Powieść historyczna dla dorosłych...*, <<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/123343/krzyzowcy-tom-1-i-2>>.
- Mysza, *Po książkę Zofii Kossak sięgnęłam niedawno...*, <<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/106196/krol-tredowaty>>.
- printka, *Nie odważę się ocenić...*, <<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/52204/z-otchlani>>.
- tomsn, *O Święta Naiwności!...*, *Mówi się, że literatura potrafi...*, <<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/123343/krzyzowcy-tom-1-i-2>>.
- Toshii, *Trudno oceniać takie pozycje...*, <<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/52204/z-otchlani>>.

Summary

Zofia Kossak's writing online (prolegomena for studies of text reception)

The article explores online presence and reception of Zofia Kossak's writing. Based on her own studies, the author presents assessment and analysis of the number of readers and evaluations of books discussed on *Lubimy Czytać* (*We Like Reading*), an Internet website. The author also includes her own reflections on online reception of Zofia Kossak's books.

Keywords: *Zofia Kossak, reception of a text, Internet, Lubimy Czytać*
(*We Like Reading*)

Słowa kluczowe: *Zofia Kossak, recepcja tekstu, Internet, portal Lubimy Czytać*